

Patarlių ir priežodžių mįslės

Ne profesionaliai paremiologei rašyti apie akademinio *Lietuvių patarlių ir priežodžių* penktatomio antrąjį tomą¹ – nemenkas iššūkis. Tad į šį reiškinį ir lietuvių folkloristikos istorijos įvykį mėginsiu pažvelgti iš bendresnės folkloro tyrimų perspektyvos.

Visų pirma norisi viešai pasidžiaugti, kad ambicingas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto paremiologų sumanymas paskelbti dešimtmečius sisteminėje Lietuvių patarlių ir priežodžių kartotekoje kauptas lietuvių patarles ir priežodžius – daugiau kaip 200 tūkstančių vienetų – bemaž įpusėtas (pradėtas rengti trečiasis *Lietuvių patarlių ir priežodžių* tomas). Tai, jog iš įvairiausių rankraštinių ir spausdintų šaltinių sukaupiti tekstai, jų metrika, išlikę komentarai, prieš perkeltiant juos į virtualiąją erdvę, įgijo ir spausdintos knygos pavidalą, manyčiau, yra didžiulis laimėjimas. Akademinis sąvadas – unikalus šaltinis ne vien paremiologijos, kitų rūšių ir žanrų folkloro specialistams, senosios religijos ir mitologijos tyrinėtojams, bet ir visiems humanitarams – kalbininkams, istorikams, kultūrologams. Kiekvienas smalsus žmogus, besidomintis tradicine išmintimi ir jos raiškos būdais, šias knygas skaitys kaip labai retą, kelių šimtmečių patirtį sukaupusį dokumentą, nes, pasak profesoriaus Kazio Grigo, tradiciniai posakiai – tai „atitinkamo socialinio atminties balsas“. Patarlės ir priežodžiai

pradėti fiksuoti dar XVI amžiuje. Tikėtina, kad dalis tuomet užrašytų tekstų jau nebūtų mūsų pasiekę kaip sakytinė tradicija. Verčiant šimtus šio leidinio antrojo tomo puslapių, sutelkusių apie 3300 patarlių tipų, kyla įvairių minčių – ir apie tas patarles bei priežodžius kūrusios ir vartojusios bendruomenės būdą, dažnai pragmatišką ir būtinai šmaikštų santykį su pasauliu ir savimi (plg. Donato Saukos patarlės apibrėžimą: „...Tūkstančio išmintis ir vieno sąmojis“), ir apie frazės lakumą, kalbos teikiamas galimybes.

Pagarbos ir padėkos nusipelno šio tomo ir viso projekto rengėjai – Giedrė Buftenė, Rasa Kašėtienė, Lilija Kudirkienė, Dalia Zaikauskienė ir, žinoma, savo darbais ir idėjomis šią komandą telkęs ilgametis darbo vadovas profesorius K. Grigas. Antrasis tomas apima vos keletą raidžių: E–J, tad kyla abejonių, ar visas raidynas išsitemks žadamuose keturiuose tomuose (penktas tomas turėtų būti skirtas rodyklėms, žemėlapiams, pateikėjams, leidinių faksimilėms pristatyti ir t. t.). Kita vertus, nemenką knygos dalį – apie tris šimtus puslapių – užima tipų rodyklės rusų, vokiečių ir anglų kalbomis. Pastaroji rėpia abiejų pirmųjų *Lietuvių patarlių ir priežodžių* tomų tipus.

Antrojo tomo pratarinėje priminama, kad patarlių pateikimo sistema – vienas iš K. Grigo gyvenimo darbų, jis yra leidinio sumanytojas, abiejuose tomuose skelbiami ir jo suformuoti tipologiniai straipsniai. Užsimeinama, kad sisteminant patarlių ir priežodžių tekstus buvo remiamasi ir tarptautine praktika, rekomenduojamu nacionalinių leidinių leidimo modeliu. Akivaizdu, kad sudarant

¹ *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. II: E–J, tomą parengė Giedrė Buftenė, Kazys Grigas, Rasa Kašėtienė, Lilija Kudirkienė, Dalia Zaikauskienė, kalbos dalykus tvarkė Milda Norkaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. – 830 p.

leidinio tomas Kartotekos publikavimu išties nebuvo pasitenkinta. Renkantis medžiagos pateikimo būdą, L. Kudirkienės žodžiais tariant, buvo „balansuojama tarp sąlygiškai abėcėlinio ir sisteminio (semantinio) patarlių pateikimo principo“ (p. 7). Gausiausiai patarlėse ir priežodžiuose minimoms realijoms suformuoti ne tik tipologiniai straipsniai, bet ir semantiniai jų laukai (juos telkiant abėcėlinis principas, aktualus sisteminant menkai varijuojančius pasakymus, tampa antriniu).

Patarlių tipų aprašai, semantinių laukų sudarymas – ne vien kruopštumo, bet ir kompetencijos reikalaujantis darbas, tai puikus pamatas tolesniems tyrimo žingsniams – galima išsamiai juos aprašyti, interpretuoti ar net mėginti atkurti vidinę pasakymų logiką, ją kūrusias giliausias mąstymo struktūras... Net jei atrodo, kad apie labai varijuojančio pasakymo atraminį žodį sutelktas semantinis laukas negeneruoja naujų prasmų – kiekvienas jo tekstas lyg ir savarankiškas, sąsajos tarp atskirų patarlių tipų ne visada aiškios ir logiškai pagrindžiamos, įsigilinus į pateiktus pavyzdžius, atsiskleidžia įvairios įdomybės, tam tikros pamatinės patarlių kūrėjų nuostatos, jas išryškinančios opozicijos ar visas alternatyvų tinklas. Pavyzdžiui, tik užmetus akį, netikėtai kalbi pasirodė posakių su atraminiu žodžiu „eiti“ tipologija: ėjimu patarlėse metaforiškai gali būti įvardijamas, nusakomas pats gyvenimas, darbas, patirties įgijimas ar net gero vardo įtvirtinimas. Akivaizdi bendriausia tiesa: „Eisi pirmyn – rasi savo dalį, sėdėdamas nieko nerasi“ (p. 14) (įdomu, kad „dalia“ kaip atraminis žodis pirmajame *Lietuvių patarlių ir priežodžių* tome nėra išskirtas). Patarlėse pozityviai vertinamas ėjimas žvangiai, puikiai, greitai, plg. „eiti geruoju“... Judėjimas skersai išilgai susijęs su visų esamų galimybių išmėginimu, bet taip tikslas nepasiekiamas: „Skersai išilgai svieta pereik, ir tokios nerasi.“ Patarlės tekste dažnai minimos ir dvi viena kitą neigiančios galimybės – galima eiti siaurai / plačiai, tiesiai / kreivai, tiesiai / aplinkui (beje, teiktinas pastarasis variantas), „eiti (ieiti) kaip raitam“ ir eiti „ant vietos“, nekrutant. Net kryptingai

judant, galima eiti pavėjui (plg. pasroviui) ir tiesiog – pirmyn, eidamas gali ir pamesti, ir pasėti (t. y. prarasti ir sudaiginti...).

Pasmės perkėlimas, metafora maksimaliai sutankina vieno ar kito posakio / žodžio semantinį lauką, tad iš pirmo žvilgsnio net tiesmuka patarlės, priežodžio tiesa suskamba kaip lėmimas, įžvalga, aiškėja jos tipiškas, dėsningumas.

Lietuvių patarles bei priežodžius sisteminant svarbus ir abėcėlinis medžiagos pateikimo principas. Jis šiame leidinyje siejamas su atraminiu patarlės teksto žodžiu. Žvelgiant iš šalies, atrodo, kad nustatyti, kokią skelbiamos patarlės ar priežodžio žodį derėtų laikyti atraminiu (pirmasis daiktavardis?, semantiškai talpiausias žodis?, įvairiuose patarlės variantuose dažniausiai pasikartojantis žodis?), ne visada lengva. Tada gelbsti saliamoniškas sprendimas – nors kai kurie patarlių tipai mini tą pačią realiją, bet patenka į skirtingus semantinius laukus ir *Lietuvių patarlių ir priežodžių* tomas, patarlės tipo aprašuose apie juos užsimenama pasitelkiant „plg.“ nuorodą. Ši jungtis labai informatyvi, atskleidžianti dar vienos rūšies pjūvio ir tyrimo galimybes – įdomiausias jau ne tradicinio žinojimo turinio, o jo perteikimo galimybes. Tarkim, nuo Simono Daukanto laikų patarlėse ir priežodžiuose minima „indėvė“, kuri pjauna, graužia, drasko, smaigia, šiandien jau būtų visiškai paslaptingas personažas, bet jos prigimtis gražiai atsiskleidžia lyginant su kitais panašiais pasakymais: „Ar giltinė smaigia?“, „Ar negeroji dusina?“, „Ar nemačia prisėdo?“ (p. 416).

Tokio pobūdžio detektyvų, tradicijos mįslių ir jų įminimų *Lietuvių patarlių ir priežodžių* antrame tome itin gausu. Pirmasis tomas stebino, pavyzdžiui, bemaž 200 pasakymų tipų, mininčių Dievą, o aptariamajame tome skelbiami tekstai, minintys Gabiją, griausmą, gyvatę, giltinę, jauną mėnesį, šv. Jurgį, šv. Joną ar šv. Jokūbą ir t. t. Paprotinė, tikėjimų medžiaga trumpuosiuose pasakymuose puikiai išlikusi. Šios sustabarėjusios formulės perteikia archajišką žinojimą, kuris iš dalies dėl šių posakių, iš dalies dėl etnografinio kon-

teksto liko suprantamas ir moderniaisiais laikais. Galima suabejoti tik maldelių ugniai – Gabijai skyrimu prie patarlių ir priežodžių. Visiškai logiškai jos skelbiamos ir *Lietuvių užkalbėjimų* sąvade. Žinant tokių tekstų sakymo aplinkybes, adresatą, akivaizdu, kad tai ugnies pagerbimo ir užkalbėjimo tekstai, plg.: „Šventa Gabija! Užkopta gulėk, sukurtą žibėk“, su komentaru: „Sakoma žegnojant ugniavietę, kad nekiltų gaisras“ (p. 40).

Jei šie tekstai, jų paskirtis dar atsimenama, akivaizdu, jog kasmet, keičiantis skaitytojų kartoms, daugėja ir daugės tekstų, kurie nebebus savaime suprantami. Ši problema iš dalies sprendžiama patarlių sąvade pateikiant turimas, t. y. anuomet rašytiniuose šaltiniuose ar pateikėjų pastabose išlikusias, pastabas, paaiškinimus. Vis dėlto manyčiau, kad paremių tyrinėtojai, šiai sričiai jau paskyrę ne vienus metus, galėtų ryžtis tapti ir šių dienų „pateikėjais“ – patarlių ir priežodžių semantikos aiškintojais. Kaip taikliai yra pastebėjusi D. Zaikauskienė, „su į muziejus pasitraukiančia kaimo buitimi, su besikeičiančiomis vertybėmis, moralinėmis nuostatomis, galiausiai su amžinojo poilsio iškeliaujančiais senąsias tiesas išpažinusiais kaimo senoliais, o ir jų dvasiniu turtu besidomėjusiais, bet drauge nuo tradicinės pasaulėjautos neatitrūkusiųjų vyresniosios kartos mokslininkais, blunka tradicinių posakių prasmės, seniau visuotinai suprantami dalykai šiandien net tyrinėtojų tampa mįslėmis, kurioms įminti prireikia ilgo ir kruopštaus darbo“². Patarlės

virsta mįslėmis. Nors aptariamasis leidinys, minėtieji patarlių sisteminimo metodai teikia nemaža duomenų jų prasmei suvokti ir interpretuoti, vis dėlto dažnai jau nepakanka ir jų.

Kalbu ne apie tuos įdomius atvejus, kai patarlės ir mįslės tekstas ištis sutampa. Pavyzdžiui, „Eina, eina ir niekur nenuėina“: mįslės įminimas – laikas, o patarlė – apie savo misijos neatliekančio, bergždžiai besistengiančio žmogaus veiklą, nors tikėtina, kad paremiologai pateiktų tikslesnę jos interpretaciją. Šiandienos skaitytojams sunkiau atpažinti pirmines patarlių intencijas, kartais ir suprasti jų turinį, o ir suvokus sudėtingesnę minties perkėlimo atvejį, patarlės (mįslės) metaforą, ji bus interpretuojama jau nūdienos kontekste. Tad gal ne per anksti teigti, kad dalis lietuvių tautosakos tekstų, ypač kai kurie trumpieji pasakymai, šiandien tegali būti prakalbinami tyrinėtojų, o tokio leidinio sudarytojai dar (ar jau?) galėtų atstovauti ir senajai tradicijai, ir patarlių kūrėjų išminčiai. Žinoma, nurodymai ir pateikiamos teksto interpretacijos užrašymo datą. (Apie tai, kad senosios lietuvių mitologijos ir religijos tyrinėtojai neišvengiamai tampa ir jos kūrėjais bei saugotojais, užsiminta jau ne kartą.)

Milžiniškas darbas įsibėgėjęs; šių leidinių sudarytojams ir leidėjams norėtųsi palinkėti ištvermės, patarlių ir priežodžių sąvado virtualiajai versijai – programuotojų pagalbos ir priežiūros, o skaitytojų, tikiu, netrūks. Išleisdamas akademinius *Lietuvių patarlių ir priežodžių*, *Lietuvių užkalbėjimų* tomus, parengus elektronines duomenų bazines, tikrai atsiras vis daugiau norinčių pasinerti į šį pasaulį ir minti jo mįsles.

Saulė Matulevičienė

² Dalia Zaikauskienė. Išbandytos ir neišbandytos lietuvių patarlių tyrimo strategijos, *Tautosakos darbai*, 2009, [t.] XXXVIII, p. 96.